

УДК 376.1

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2020-1\(59\)-9](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2020-1(59)-9)

Світлана СИДОРЕНКО

аспірант кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-3362-0607

Svitlana SYDORENKO

Postgraduate Student at the Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-3362-0607

СУЧАСНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

MODERN ISSUES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF INCLUSIVE EDUCATION

У статті проведений аналіз психолого-педагогічної літератури з питань визначення сутності інклюзивної освіти, умов її здійснення, типології інтеграції. Охарактеризована соціальна концепція інвалідності. Розкриті переваги інклюзивної освіти, вимоги до інклюзивного навчального середовища, вимоги до педагога інклюзивного класу, функції корекційного педагога, завдання інклюзивної педагогіки. У статті розкриваються сутнісні характеристики інклюзивного освітнього процесу в закладах освіти, особливості та функції управління ним. Встановлено, що інклюзія є провідною тенденцією в розвитку системи освіти в усьому світовому співтоваристві. Сформульовано комплекс взаємопов'язаних чинників, спрямованих на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні. Адже в її основі лежить індивідуальний підхід до кожного учня, що є актуальним сьогодні у демократичному суспільстві.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, особи з обмеженими можливостями, діти-інваліди, особливі потреби, діти з особливими освітніми потребами.

Within the article, the analysis of the psychological and pedagogical literature on the issues of determining the essence of inclusive education, conditions of its implementation, the integration typology is carried out. The social concept of disability is characterized. Advantages of inclusive education, requirements to the inclusive development environment, demands to the teacher of the inclusive class, functions of the teacher-corrector, tasks of the inclusive pedagogics are revealed. In the article, essential characteristics of the inclusive educational process in educational institutions, features and functions of its managements are revealed. It is stated that inclusion is a leading trend in the educational system development throughout the world. A set of interrelated factors aimed at intensifying the development of inclusive education in Ukraine are formulated. After all, it is based on the individual approach to each student, which is relevant today in a democratic society.

Key words: inclusion, inclusive education, disabled persons, disabled children, special needs, children with special educational needs.

Актуальність проблеми. Нині в систему освіти все міцніше входить термін «інклюзивна освіта», що має на увазі навчання дітей з особливими потребами в закладах освіти, виключення дискримінації і забезпечення сприятливих умов для кожної дитини. Ефективність впровадження інклюзивного підходу в освітню систему залежить перш за все від підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, які усвідомлюють соціальну значущість своєї професії, що володіють високою мотивацією до виконання професійної діяльності, які знають вікові та психологічні особливості вихованців з різними патологіями розвитку, які вміють реалізувати конструктивну педагогічну взаємодію між усіма

суб'єктами освітнього середовища. Підготовка фахівців до роботи в умовах інклюзивної освіти ускладнена наявністю певних «бар'єрів» (вибір навчального матеріалу, відповідно інтересам і можливостям всіх учнів класу; підвищене психологічне напруження педагога; складності спілкування школярів з особливими освітніми потребами як зі здоровими однолітками, так і з педагогом і ін.).

Сьогодні педагогічна наука і практика розробляють і впроваджують в життя інноваційні підходи до навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Так, інклюзивна освіта надає кожній дитині незалежно від соціального стану, расової приналежності, фізичних і розумових здібностей рівні права

в отриманні адекватного рівню його розвитку освіти. Передбачається, що дітям з особливостями розвитку сьогодні не обов'язково навчатися в спеціальних установах: у звичайній загальноосвітній школі вони не тільки можуть отримати більш якісну освіту, а й успішно адаптуватися до життя, реалізувати потребу в емоційному і фізичному розвитку. На жаль, практика показує, що питання про організацію процесу розвитку і навчання «особливих» дітей в «масовій» школі до сих пір залишається відкритим. Пов'язано це не тільки зі специфікою методик навчання, а й з невідповідністю кадрів, які формують інклюзивну освітню середу, надають корекційну і психологічну підтримку учням з особливими освітніми потребами.

Аналіз попередніх досліджень. Розвитку системи спеціальних навчальних закладів, розробці методик ранньої діагностики психічного розвитку дітей сприяли праці Л. Виготського, О. Венгер, О. Киричука, Г. Костюка, Б. Корсунської, С. Максименка, Н. Морозової, В. Синьова, П. Таланчука, В. Тарасун, М. Ярмаченка та ін. Науковці розглядають особливості розвитку психічних процесів у дітей різного віку, прояви аномального розвитку та засоби їх психолого-педагогічної корекції, становлення і розвиток спеціальної освіти дітей з різними психофізичними порушеннями. Дослідженню проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, можливостей супроводу таких дітей, їх реабілітації та соціалізації присвячені праці В. Авілова, В. Бондара, О. Євтухової, В. Зарецького, І. Іванової, Н. Козлова, А. Колупаєвої, І. Купрієвої, В. Ляшенко, Ю. Найди, О. Савченко, О. Столярченко, Н. Судакової, О. Таранченко, Є. Чайковського та ін.

Метою статті є аналіз становлення і виникнення поняття інклюзивна освіта; розгляд сутності та особливостей інклюзивної освіти в освітньому середовищі загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта в Україні передбачає гуманізацію освітнього процесу, спрямовує педагогів на всебічне розуміння індивідуальних відмінностей дітей і врахування їх під час організації освіти на усіх щаблях. Сучасний заклад освіти прагне до гнучкого режиму роботи, враховуючи індивідуальні потреби не лише дитини, а й родини. Важливу роботу здійснюють психолог, логопед, дефектолог, що дає змогу подолати певні труднощі, пов'язані з адаптацією та соціалізацією дитини.

Розбудова громадянського суспільства сприяє утвердженню демократичних цінностей, покладених в основу інклюзивної освіти, оскільки саме інклюзивна освіта як основоположна педагогічна умова успішності кожної дитини у дорослому житті має свою чітко окреслену цінність.

Для дослідження проблем інклюзивної освіти в контексті сучасних демократичних перетворень необхідно здійснити аналіз її філософії та гносеології, емпіричного досвіду її розвитку і провадження, усвідомити її актуальність і соціально-педагогічний феномен.

Феномен – рідкісне, надзвичайне, виняткове явище, єдине у своєму роді, взяте у його цілісності, в єдності з його сутністю й дане нам у досвіді [8]. Феномен будь-якого явища, за визначенням І. Канта, може бути пізнаний лише на основі досвіду [7].

Звернення у дослідженні до феноменології як методу філософського пізнання зумовлено тим, що філософія здатна створити простір для визначення певного обсягу знань, нових змістових елементів, нового сенсу інклюзивної освіти. Феноменологія виступає першим ступенем гносеології, дозволяє розробити чіткі поняття, досягти виразної диференціації їх. Оскільки методична спрямованість феноменологічного підходу дозволяє перетворити суб'єктивні, абсолютно неупереджені спостереження і дані в об'єктивні чітко сформульовані й обґрунтовані наукові гіпотези і теорії, тому вона стала основою дослідження феномену інклюзивної освіти.

Розбудова громадянського суспільства сприяє утвердженню демократичних цінностей, покладених в основу інклюзивної освіти, оскільки саме інклюзивна освіта як основоположна педагогічна умова успішності кожної дитини у дорослому житті має свою чітко окреслену цінність.

Незважаючи на це, залишається нерозв'язаною проблема підготовки фахівців, які могли б задовольнити освітні потреби різних категорій дітей, у тому числі і дітей з особливими освітніми потребами: із затримкою психічного розвитку, порушеннями роботи опорно-рухового апарату, з різноманітними вадами та розладами психічних процесів (уява, увага, пам'ять, мовлення, мислення). Окрім цього, реалії суспільного життя вимагають залучення до дошкільної та загальної освіти й таких дітей, які раніше не відвідували заклади освіти, а навчалися в домашніх умовах.

На сьогодні в Україні розроблено низку законодавчих актів, які забезпечують рівні умови для навчання і виховання осіб, які

мають обмежені можливості здоров'я (Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, Накази МОН України, Концепція розвитку інклюзивної освіти (2010 р.). Серед важливих завдань реалізації інклюзивного підходу в Концепції визначено удосконалення системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, які працюють в умовах інклюзивного навчання.

Основними міжнародними організаціями, які формують політику в галузі інклюзивної освіти, є Організація Об'єднаних Націй (ООН) ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку (ОЕСД). Ратифікувавши міжнародні правові документи, Україна взяла на себе зобов'язання з дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо здобуття якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами, законодавчо визнала принципи інклюзивної освіти. Основою для запровадження інклюзивної освіти є низка міжнародних та державних нормативно-правових документів:

Всесвітня Декларація прав людини – 1948 р.

Декларація прав дитини – 1959 р.

Декларація про права інвалідів (ООН, 9.12.1975 р.).

Конвенція про права дитини – 1989 р. (ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року).

Всесвітня декларація «Освіта для всіх» – 1990 р.

Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів – 1993 р.

Саламанкська декларація та Програма дій – 1994 р.

Програма дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами – 1994 р.

Дакарська Декларація – 2000 р.

Конвенція ООН про права інвалідів 2006 р. ст. 24 (ратифікована Постановою Верховної Ради України 16.12.09).

Резолюція 48 сесії ЮНЕСКО «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє».

Міжнародні документи з прав людини сформували ключові стандарти щодо права на здобуття освіти.

Розглянемо деякі з них [10].

1. Загальна декларація прав людини, проголошена ООН 10 грудня 1948 року.

Стаття 26.

Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища

освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

2. Конвенція про права дитини – 1989 р. (ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року).

Стаття 2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 23. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і гідне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.

Стаття 28. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту.

3. Конвенція ООН про права інвалідів 2006 р. ст. 24 (ратифікована Постановою Верховної Ради України 16.12.09).

Стаття 5. Держави-учасниці визнають, що всі особи є рівними перед законом і мають право на рівний захист закону й рівне користування ним без будь-якої дискримінації. Держави-учасниці забороняють будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності й гарантують інвалідам рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якому ґрунті.

Стаття 7. Діти-інваліди. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми-інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми. В усіх діях стосовно дітей-інвалідів першочергова увага приділяється вищим інтересам дитини.

Стаття 9. Виявлення й усунення перешкод і бар'єрів, що перешкоджають доступності, повинні поширюватися, зокрема: на будинки, дороги, транспорт й інші внутрішні та зовнішні об'єкти, зокрема, школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця.

4. Саламанкська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб із особливими потребами (прийнята Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими потребами 7–10 червня 1994 року):

Знову заявляємо про право на освіту кожної людини у тому вигляді, в якому воно зафіксовано в загальній Декларації прав людини 1948 р. і зобов'язуємо всесвітнє забезпечити

це право для всіх, незважаючи на індивідуальні розбіжності.

Ми вважаємо й урочисто заявляємо про те, що особи, які мають особливі потреби в освіті, повинні мати доступ до навчання в звичайних школах, належить створити їм умови на основі педагогічних методів, орієнтованих у першу чергу на дітей з метою задоволення цих потреб. Звичайні школи з інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінацією за ознакою інвалідності та неповносправності.

Ми закликаємо міжнародне співтовариство схвалити навчання в інклюзивних школах, а також надати підтримку розвитку освіти осіб з особливими потребами як невід'ємній частині всіх освітніх програм.

З вищенаведених міжнародних документів можна зробити висновки, що право на освіту є одним із основних прав людини. Право на освіту осіб з психофізичними порушеннями має гарантуватися без дискримінації чи будь-яких обмежень. Держава має визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої і вищої освіти для таких дітей, молоді і дорослих в інтегрованих структурах, а система спеціальної освіти повинна розвиватись в напрямку формування інклюзивної моделі освіти.

Сьогодні про організацію інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах ми можемо говорити мовою прийнятих нормативно-правових документів в Україні, які закріплюють державні гарантії щодо надання освітніх послуг дітям з особливими потребами. Це:

1. Закон України «Про освіту» (Про внесення змін до законодавчих актів України з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу, 6 липня 2010 року № 2442-УІ). Згідно з внесеними в ньому змінами загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами;

2. Концепція розвитку інклюзивної освіти (затверджена Наказом МОН України від 01.10.2010 року № 912), в змісті якої визначені шляхи впровадження інклюзивної освіти.

3. Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження «Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15 серпня 2011 року № 872.

4. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту 18.05.12 №1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

Інструктивно-методичний лист розроблено з метою реалізації Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872.

Передумовою у забезпеченні успішності навчання дитини з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі є індивідуалізація навчально-виховного процесу.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами здійснюється за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями розвитку у системі загальної середньої освіти, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 №329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за №566/19304. Оцінюванням навчальних досягнень учнів з розумовою відсталістю, зі складними вадами розвитку, які навчаються за індивідуальним навчальним планом і програмою, здійснюється за обсягом матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою.

5. Указ Президента України від 16 грудня 2012 року №163/2011 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні».

6. Нові соціальні Ініціативи Президента України: діти – майбутнє України (7 березня 2012 р.).

2.1. Забезпечення доступу кожної дитини до дошкільної освіти.

2.7. Забезпечення дітей з особливими потребами необхідними засобами реабілітації.

2.8. Забезпечення навчальною літературою спеціальних навчальних закладів для дітей з вадами зору.

3.3. Раннє виявлення і вчасна медико-соціальна реабілітація для дітей із вродженими вадами або із затримками розвитку.

7. Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.03.2013 р. Протокол № 2/3-2 «Про впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах: реалії та перспективи».

8. Указ Президента України № 344/2013 від 25 березня 2013 р. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». В освіті дітей з особливими освітніми потребами:

розроблення методики раннього виявлення та проведення діагностики дітей з особливими освітніми потребами;

удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моде-

лей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами;

відкриття дошкільних груп компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами, які проживають у сільській місцевості;

розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання в дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах дітей та молоді, що потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

пріоритетне фінансування, навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, що надають освітні послуги дітям і молоді з особливими освітніми потребами, забезпечення архітектурної, тран спортної та інформаційної доступності таких закладів для цієї категорії осіб [10].

9. Наказ МОН України від 14 червня 2013 р. № 768 «План заходів, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей-інвалідів»:

Забезпечити охоплення дітей-інвалідів дошкільного та шкільного віку різними формами навчання, позашкільною освітою відповідно до стану здоров'я, їх можливостей та здібностей.

Розробити перспективні плани розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням з урахуванням контингенту дітей з особливими освітніми потребами.

Укласти угоди між спеціальними загальноосвітніми школами-інтернатами, навчально-реабілітаційними центрами та загальноосвітніми школами щодо надання консультативної роботи педагогічним працівникам та корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, які навчаються в класах з інклюзивним навчанням.

10. Наказ МОН України від 23 липня 2013 року №1034 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року»:

Подавати департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Єресько О. В.) інформацію про стан їх виконання для узагальнення та інформування Адміністрації Президента України до 10 вересня щороку, починаючи з 2013 року [12].

Внести зміни до регіональних програм розвитку освіти щодо запровадження інклюзивного навчання у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах протягом 2013–2015 років.

Забезпечити проходження курсів підвищення кваліфікації педагогічними працівниками, які працюють з дітьми з особливими

освітніми потребами в дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах.

Забезпечити організацію системної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку, які навчаються в групах/класах з інклюзивним навчанням у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах шляхом налагодження співпраці цих закладів з навчально-реабілітаційними центрами та спеціальними школами-інтернатами.

Забезпечити доступність (архітектурну, інформаційно-технічну, кадрову забезпечення, навчально-розвивальне середовище) навчальних закладів різних типів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі дітей-інвалідів.

Налагодити співпрацю з громадськими організаціями, із управліннями охорони здоров'я, соціального захисту з питань забезпечення права на освіту та соціальний захист дітям-інвалідам.

Організувати вивчення досвіду роботи навчальних закладів з інклюзивним навчанням, залучати до його висвітлення ЗМІ, видавництва.

Запровадити навчальну дисципліну «Основи інклюзивної освіти» у всіх вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку педагогічних працівників».

11. ЛИСТ МОН України від 8 серпня 2013 № 1/9-533) «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами»:

У тісній взаємодії з ПМПК мають працювати визначені управлінням освіти і науки спеціальні або комбінованого типу дошкільні, опорні загальноосвітні з інклюзивними класами/групами навчальні заклади [13].

Зміст корекційно-розвиткових занять повинен бути спрямований на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів, і реалізується через спеціально організовані групові та індивідуальні заняття за напрямками.

Обов'язковою умовою при складанні індивідуального навчального плану та індивідуальної навчальної програми є врахування висновків та рекомендацій ПМПК щодо вибору для дитини навчальної програми.

Розклад уроків для дітей з особливими освітніми потребами складається з урахуванням індивідуальних особливостей їх навчально-пізнавальної діяльності, динаміки працездатності протягом дня і тижня та з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог.

Відмова у зарахуванні дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього

навчального закладу за наявності рекомендації ПМПК та бажання батьків недопустима [13].

Аналіз вітчизняного законодавства та створення нормативно-правової бази щодо права дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку, на освіту, свідчить про те, що інклюзивне навчання посідає особливе місце серед актуальних проблем освіти. Це в свою чергу спонукає українське суспільство до вирішення важливих питань щодо модернізації існуючої системи освіти в питанні запровадження інклюзивного навчання та до подальшої кропіткої праці.

Тривалий час основним інститутом виховання дітей з психофізичними вадами були спеціальні школи, орієнтовані на певний недолік. Однією з нових форм навчання дітей з особливими потребами є визнана у багатьох країнах світу інклюзивна освіта, яка забезпечує право кожної дитини навчатися в загальноосвітньому закладі із наданням їй усіх необхідних для цього умов. Організація інклюзивної освіти передбачає подолання низки стереотипів та необхідність розробки специфічних механізмів її впровадження. Спільне навчання дітей з інвалідністю та «звичайних» дітей неможливо без толерантного ставлення до особливостей іншої людини, без природного прийняття її, без готовності до створення з нею дружніх, партнерських стосунків [4].

Аналіз зарубіжної та вітчизняної практики впровадження інклюзії в освітній процес дав можливість виокремити праці вчених, які зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методичних основ інклюзивної освіти (В. Засенко, Д. Дешлер, А. Колупаєва, Т. Лорман, Є. Пургина, М. Семаго, Н. Семаго, В. Хитрюк, Н. Шматко та ін.).

Характеризуючи суб'єкт нашого дослідження під кутом соціології, виділено такі дефініції: «особи з обмеженими можливостями (життєдіяльності)», «особи з обмеженою працездатністю» [2]. Ці терміни дозволяють розглядати цю категорію людей і як тих, що потребують різнобічну соціальну допомогу, юридичний захист, і, як рівноправних в соціумі.

У міжнародних законодавчо-нормативних документах різних країн досить часто вживають термін «діти з особливими потребами».

У 1978 р. в Англії Комітетом досліджень навчання дітей і молоді з відхиленнями у розвитку (Committee of Enquiry into the Education of Handicapped Children and Young People) опубліковано доповідь М. Уорнок (M. Warnock) [8], у якій окреслено перспективи розвитку ІО шляхом інтеграції дітей з ООП до системи ЗСО. У 1984 р. Акт про освіту [4] затвердив цей напрям як пріоритет-

ний. До цього часу в Англії щодо дітей з ООП використовувалися терміни «розумово відсталі» і «неспроможні до навчання», які були принизливими і помилковими. М. Уорнок стверджувала, що невдачі у навчанні повинні розглядатися у тісній взаємодії і взаємозалежності між вихідними характеристиками дитини і результатами педагогічної діяльності учителя, який відіграє пріоритетну роль у навчанні, а не спеціалістів-експертів, які ставили діагноз і лікували дітей. Комітет запропонував змінити термін «розумова відсталість» терміном «труднощі у засвоєнні навчального матеріалу». У 1981 р. Закон про освіту (Education Act 1981) [6], до змісту якого було включено багато рекомендацій М. Уорнок, замінив термін «діти-інваліди» поняттям «діти з особливими освітніми потребами» і зобов'язав заклади ЗСО забезпечити відповідними формами навчання цю категорію дітей.

У 1994 р. Саламанською декларацією на міжнародному рівні задекларовано термін «особливі потреби», який використовувався стосовно «дітей, молоді і дорослих» з фізичними і/чи розумовими вадами «з особливими освітніми потребами у межах звичайної системи освіти» [10].

В українських нормативно-правових документах термін «особливі потреби» використовують для означення тих потреб, які виникають у зв'язку з інвалідністю особи і спрямовані на відновлення або компенсацію порушених або втрачених здібностей до різного виду діяльності, у тому числі, у можливості оволодіння знаннями (Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» [2]).

Семантично близьким, у цьому контексті є термін «діти з особливими освітніми потребами», який має чітко виражений педагогічний компонент. Цей термін використовують як у законодавчих документах, так і в галузі ІО.

До дітей з ООП А. Колупаєва відносить «усіх учнів, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Це стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, у т. ч. дітей-інвалідів, обдарованих дітей, дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків та ін.)» [1].

Особливі потреби мають ті, хто за різних причин вимагає додаткової підтримки та застосування адаптивних педагогічних методів роботи. Причини можуть зумовлюватися (але не обмежуватися) фізичними та розумовими вадами. Освітні програми для дітей з ООП розробляються з урахуванням індивідуальних потреб учнів, навчання яких потребує додаткових ресурсів (наприклад, спеці-

ально підготовлений персонал, обладнання або простір) [8]. Такий підхід у тлумаченні досліджуваного терміну заслуговує на увагу, оскільки на фоні чітко вираженого освітнього контенту окреслено необхідні компоненти, без яких неможливо створити інклюзивне освітнє середовище: кадрове забезпечення, навчально-методична складова і заклади освіти, спроможні надати учням додаткові спеціальні послуги.

На зміну принижувальним гідність термінам «інваліди», «аномальні діти», «діти з відхиленнями у розвитку» приходять нові. На сьогодні в законодавстві України використовують термін – «особи (діти) з обмеженими можливостями здоров'я».

В системі освіти використовують також термін «діти з особливими освітніми потребами». Висловлюючи відмову суспільства від розподілу людей на повноцінну більшість і неповноцінну меншість, термін закріплює зміщення акцентів у характеристиці цих дітей від недоліків, порушень, відхилень від норми до фіксації їх потреб в особливих умовах і засобах освіти, підкреслює відповідальність суспільства за виявлення та реалізацію цих потреб [3].

Особи з особливими освітніми потребами – це люди, що мають відхилення у розвитку, унаслідок яких відбувається обмеження можливостей їх участі в традиційному освітньому процесі, який викликає у них особливі потреби в спеціалізованій педагогічній допомозі, що дає змогу долати ці обмеження, ускладнення [2].

Провідна тенденція сучасного етапу розвитку зарубіжної та української спеціальної освіти кінця ХХ століття – інтеграція дітей з обмеженими можливостями здоров'я в систему масової освіти.

Одним із перших обґрунтував ідею інтегрованого навчання Л. Виготський. Ідеї інтеграції, взаємозв'язку загальних і спеціальних психолого-педагогічних питань проходять через багато його робіт. Саме Л.С. Виготський сформулював завдання спеціальної педагогіки та спеціальної школи, основні теоретичні передумови для перебудови роботи в сфері аномального дитинства. Сутність їх зводилася до того, щоб «зв'язати педагогіку дефективного дитинства (сурдо-, тифло-, олігофренопедагогіку) із загальними принципами та методами соціального виховання, знайти таку систему, в якій удалося б органічно пов'язати спеціальну педагогіку з педагогікою нормального дитинства» [9].

ЮНЕСКО розглядає інклюзивну освіту як динамічний підхід, позитивний крок назустріч різноманітності й унікальності дітей.

За такого підходу відмінності дітей повинні розглядатися не як проблема, а як можливість розвитку процесу навчання. Тому інклюзивна освіта – це не тільки технічні й організаційні зміни, а й зміни філософії освіти [7].

Інклюзивну освіту часто трактують тільки як навчання інвалідів в змішаних або корекційних групах освітніх організацій. Документи Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), практичний досвід країн Європи, де інклюзивна освіта досягла високого рівня, дає можливість сформулювати поняття інклюзивної освіти ширше, виділити групи осіб, що належать до інклюзивних: інваліди, представники етнічних меншин, мігранти, іноземці, люди, що опинилися у важкій життєвій ситуації, обдаровані особи, особи з різними інтелектуальними і фізичними відхиленнями та ін. Таким чином, можна говорити про розуміння інклюзії, принаймні, в двох сенсах – вузькому і широкому.

Інклюзія є процесом збільшення участі кожної дитини окремо в соціальному житті закладу освіти, а також процес зниження рівня ізоляції дітей в усіх освітніх процесах. Кожна дитина має право відвідувати заклад освіти поруч зі своїм домом. Різноманіття і несхожість дітей один на одного характеризується не проблемою, а найважливішим ресурсом, який можна використати в освітньому процесі. Інклюзія – це наявність тісних, ґрунтованих на дружбі відносин між закладом освіти та суспільством. Таким чином, інклюзія – це процес розвитку гранично доступної освіти для кожного в освітніх установах, формування навчально-виховних процесів з постановкою адекватних цілей усіх дітей, процес ліквідації різних бар'єрів для найбільшої підтримки кожного та максимального розкриття їх потенціалу [5]. Інклюзія – створення в групі умов, які диктуються змістом і методами пізнавальної діяльності для повної включеності кожного; це здатність колективу або співтовариства брати на себе відповідальність і сприяти рішенню проблем, що виникають з особливостей початкових даних дітей [2].

У вузькому значенні інклюзії (інклюзивної освіти): – інклюзивна освіта (Inclusif – що включає, Include – роблю висновок, включаю, залучаю) – один з процесів трансформації навчання, ґрунтований на розумінні, що інваліди в сучасному суспільстві можуть (і повинні) бути залучені в соціум. Ця трансформація орієнтована на формування умов доступності освіти для усіх, у тому числі забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими освітніми потребами [3]. Це перша

інновація в освітній практиці, ініційована батьками дітей-інвалідів тими педагогами, психологами, хто вірить в її необхідність не лише для дітей з обмеженими можливостями, але для усієї освіти в цілому [5]. Це не модне віяння нашого часу, а природний етап в розвитку світової системи освіти загалом – і підходів до освіти особливих дітей, що мають спеціальні освітні потреби в силу обмежених можливостей свого здоров'я [4]. Це одне з основних напрямів реформи і трансформації системи спеціальної освіти у багатьох країнах світу, мета якої – реалізація права на освіту без дискримінації [9].

Інклюзія, насамперед, – це процес реального включення людей з інвалідністю в активне громадське життя. Інклюзія допускає розробку і застосування конкретних рішень, які дають змогу кожній людині рівноправно брати участь в громадському житті [8].

Сьогодні в науці співіснують поняття, близькі за змістом поняттю «інклюзія» (інклюзивна освіта). Це – поняття «інтеграція», «приспосоване навчання». В світовій освітній практиці, на зміну терміну «інтеграція» (від англ. Integrate – об'єднувати в єдине ціле), приходить термін «інклюзія» (від англ. include – утримувати, охоплювати, мати, у своєму складі). Інтеграція передбачає адаптацію дитини до вимог системи, тоді як інклюзія полягає в адаптації системи до потреб дитини.

Термін «повна інтеграція» найбільш близько співвідноситься з поняттям інклюзивного, тобто введеного навчання. Модель повної інтеграції (інклюзивної освіти) передбачає створення у межах звичайного класу унікального навчального місця, уведення додаткової посади вихователя-асистента, пристосування всього життя освітнього закладу до потреб дітей з обмеженими можливостями здоров'я. При цьому освітній процес здійснюється за спеціально скоригованими для кожної дитини програмами, які розробляються на підставі загальноосвітніх програм, рекомендованих психолого-медично-педагогічною комісією і програм, за якими навчаються інші учні групи. Індивідуальна освітня програма максимально враховує не тільки типологічні (пов'язані з видом порушення) і вікові особливості, а й індивідуальні потреби і можливості дитини.

Таким чином, під інклюзивною освітою розуміємо більш широкий процес інтеграції, що припускає доступність освіти для всіх і розвиток загальної освіти для пристосування до різних потреб усіх дітей.

В Україні тенденція до розвитку інтеграційних підходів виникла в умовах кардиналь-

них політичних перетворень, переходу до нового розуміння державою і суспільством прав людини і прав дитини в 90-і роки. У цей період державна система спеціальної освіти піддавалася критиці за соціальне маркування дитини з особливими потребами як «дефективної», аномальної; охоплення системою спеціальної освіти лише частини таких дітей; «випадіння» з неї дітей із глибокими порушеннями у розвитку; відсутність спеціалізованої психолого-педагогічної допомоги дітям зі слабо вираженими порушеннями; жорстокість і безваріативність форм здобуття спеціальної освіти; домінування освітнього стандарту над розвитком особистості дитини [1].

У Законі України про освіту, прийнятому на початку 90-х років, закріплена, як принцип державної політики, адаптивність системи освіти, що полягає у пристосуванні системи освіти, «сукупності освітніх програм, державних освітніх стандартів різного рівня і спрямованості; мережі, що реалізують освітні установи різних організаційно-правових форм, типів і видів; систем органів управління освіти і підвідомчих установ і підприємств до рівнів і особливостей розвитку та підготовки учнів, вихованців» [4]. Із цією метою законом встановлено державні гарантії громадянам з обмеженими можливостями здоров'я, що закріплюються, як основної гарантії обов'язків держави створювати таким громадянам умови для здобуття ними освіти, корекції порушень у розвитку та соціальної адаптації на основі спеціальних педагогічних підходів. Відповідно до прийнятого законодавства діти з обмеженими можливостями здоров'я можуть здобувати освіту як в загальних класах і групах системи загальної освіти, так і за індивідуальними програмами спеціальних (корекційних) освітніх установ. Але, насправді, механізми такого способу здобуття освіти дітьми з обмеженими можливостями здоров'я слабо розроблені, у закладах освіти не створено спеціальних умов, немає ліцензії на здійснення відповідної діяльності, не підготовлені кадри.

Інклюзивна освіта може бути організована в закладі освіти за наявності ліцензії, що дає право навчати дітей за програмами спеціальної освіти, а також наявності матеріальних і кадрових ресурсів. Успішна розробка індивідуальних програм розвитку дитини неможлива без спеціального дефектологічного супроводу.

Тривале перебування дитини, з обмеженими можливостями здоров'я, у масовій групі без створення спеціальних умов, спеціального підходу до її навчання виховання може привести до вторинних порушень у розвитку,

педагогічної занедбаності, може сформуватися стійке негативне ставлення до навчання.

Розуміючи під інклюзивною освітою більш широкий процес інтеграції, що припускає доступність освіти для всіх, і розвиток загальної освіти в плані пристосування до різних потреб усіх дітей, можна констатувати, що його здійснення призводить не тільки до зміни установи, культури стосунків у групі, але і до зміни системи освіти в цілому, зміни суспільства. У процесі інклюзивної освіти змінюється позиція педагога – стає більш креативною, змінюється мотивація до навчання у звичайних школярів. І найголовніше, що діти пізнають на практиці толерантність, починають сприймати іншу людину, розуміти її особливості [6].

Сьогодні в Україні досить активно розробляють різноманітні моделі інклюзивної освіти, мета якої полягає в залученні до освітнього простору дітей різних вікових груп з особливими потребами. Поширення процесу інклюзивної освіти дітей з обмеженими можливостями фізичного або психічного здоров'я є не лише відображенням часу, але й забезпечення повної реалізації прав дітей з особливими потребами на якісну освіту.

Аби інклюзія була успішною, потрібно працювати над створенням відповідного освітнього середовища і реалізацію практичних підходів. Насамперед – це розвиток позитивного ставлення (до ідеї інклюзії; до дітей з особливими освітніми потребами та можливостей їх розвитку). Формування позитивного ставлення до інклюзивної освіти необхідно здійснювати на всіх рівнях – від системи навчання студентів вищих педагогічних закладів освіти до системи підвищення кваліфікації вихователів-практиків. Водночас необхідна просвітницька робота у суспільстві та формування відповідної суспільної, громадської думки щодо інклюзії. Визначальним чинником у створенні інклюзивних закладів освіти є підтримка ініціативи освітніх систем. Доцільно створювати «команди лідерів» для керування й підтримки інклюзії у закладі освіти.

Також важливо формувати переконання, що інклюзія – це справа, за яку весь колектив закладу освіти несе спільну відповідальність (адміністрація, може налагодити контакти зі спеціальними закладами освіти та відповідними фахівцями, надаючи в такий спосіб колективу педагогів допомогу під час переходу до реалізації нових функцій, сприяючи обміну досвідом). Необхідно формувати

почуття поваги до індивідуальних відмінностей; сприяти впровадженню в практику роботи закладу освіти методів виховання толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

Важливою проблемою, що гальмує процес організації інклюзивної освіти в закладі освіти, є часто неадекватне ставлення батьків до закладів корекційної освіти: воно або упереджено негативне, або виражається у нерозумінні їх необхідності. Деякі батьки, будучи обізнаними у світових тенденціях, наполягають на праві своєї дитини перебувати у звичайному дитячому садку нарівні зі здоровими однолітками. На перший погляд це бажання має форму справедливого захисту прав дитини. Проте часто батьки не розуміють основного змісту інклюзивної освіти. Справжня інтеграція та інклюзія передбачає обов'язковий психолого-педагогічний супровід дитини фахівцями (вихователь, корекційний педагог, логопед, психолог, лікар, соціальний працівник). Без нього перебування дитини у масовому навчальному закладі набуває стихійності, формальності, яка не лише не приносить користі, а й є шкідливою для дитини, оскільки без одержання відповідної корекційної допомоги психофізичний розвиток дитини лише ускладнюється.

Висновки. Таким чином, інклюзивна освіта впливає позитивно не тільки на дітей з обмеженими можливостями здоров'я, а й допомагає набути необхідного досвіду колективної роботи, поразок і перемог, навчити спілкуватися, товарищувати, але й стає, при відповідному педагогічному супроводі, чинником морального виховання здорових дітей, сприяючи гуманізації всієї системи освіти. Принцип «інклюзивності» має на увазі, що навчальний заклад може виховувати тих, хто «не вписується» в норму і створює труднощі в колективі.

Для практичного здійснення інклюзивної освіти необхідно вирішити низку проблем, пов'язаних не тільки з матеріальною базою, а й із різними позиціями членів суспільства, і, насамперед, неготовністю вихователів до здійснення своєї професійної діяльності в нових умовах. Для того, щоб ідея інтеграції запрацювала, необхідно, щоб вона стала складовою професійного мислення, що, у свою чергу, вимагає оволодіння професійними ролями вихователів, які необхідні для здійснення інклюзивної освіти.

Література:

1. Біляковська О.О., Мицишин І.Я., Цюра С.Б. Дидактика вищої школи : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 360 с.
2. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10–14.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Демченко І.І. Алгоритм квазіпрофесійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 45. С. 40–49.
5. Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади : Монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 458 с.
6. Кривоносова О.В. Інклюзивна освіта в Україні. URL: www.education-inclusive.com/shho-takeinklyuziya.
7. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 488 с.
8. Лапшина І.С. Наукові засади управління інклюзивним освітнім простором. Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2012. Вип. 24 (77). С. 188–193.
9. Малишевська І. А. Сутність поняття «інклюзія» в освітньому просторі України. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 2, Ч. 2. С. 260–266.
10. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Постанова Кабінету Міністрів від 15 серпня 2011 р. № 872.
11. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями: материалы Всемирной конф. по образов. лиц с особыми потребностями (Саламанка. Испания, 7–10 июня 1994 г.). ЮНЕСКО, 1994. 40 с.
12. Шнайдер В.І. Інклюзивна освіта: теоретико-методологічні, організаційні засади впровадження. Хмельницький, 2010.

References:

1. Biliakovska, O.O., Myshchyshyn, I.Ya., Tsyura, S.B. (2013). *Didactics of the higher school : textbook*. Lviv: LNU named after Ivan Franko [in Ukrainian].
2. Bondar, V. (2011). Inclusive education as a social-pedagogic phenomena. *Ridna shkola*, no. 3, pp. 10–14.
3. Busel, V.T. (ed.) (2005). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with annexes and amendments)*. Kyiv: Irpin: BTF Perun [in Ukrainian].
4. Demchenko, I.I. (2013). Algorithm of the quasiprofessional training of a future teacher of primary school for work in the conditions of inclusive education. *Psychologo-pedagogic problems of a rural school*, no. 45, pp. 40–49
5. Kolupayeva, A.A. (2007). *Pedagogic foundations of the integration of schoolchildren with the peculiarities of psychophysical development in general educational institutions : Monograph*. Kyiv: Pedagogichna Dumka [in Ukrainian].
6. Kryvonosova, O.V. *Inclusive education in Ukraine*. Access mode: www.education-inclusive.com/shho-takeinklyuziya
7. Kuzminsky, A.I. (2005). *Pedagogics of the higher school: textbook*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Lapshyna, I.S. (2012). Scientific principles of the inclusive education management. *Pedagogics of the formation of a creative personality in higher education institutions and heneral education schools : collection of scientific works*. Zaporizhzhia, issue 24 (77), pp. 188–193.
9. Malyshevska, I.A. (2015). Essense of the concept “inclusion” in the educationalenvironment of Ukraine. *Collection of scientific works of Uman State Pedagogic Iniversity*, issue 2, part 2, pp. 260–266.
10. On approval of the Procedure for the organization of inclusive education in secondary schools. Resolution of the Cabinet of Ministers of August 15, 2011 № 872.
11. Salamanca Declaration. Framework od actions on the education of disabled persons: proceedings of the World Conference on the education of disabled persons. (Salamanca, Spain, 7–10 June 1994). UNESCO, 1994. 40 p.
12. Schneider, V.I. (2010). *Inclusive education: theoretical and methodological, organizational principles of implementation*. Khmelnytsky [in Ukrainian].